

A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jelensége és mérése

Koncz Katalin,
a Budapesti Corvinus Egyetem
egyetemi tanára
E-mail: katalin.koncz@uni-corvinus.hu

A munkaerőpiac nemek szerinti szegregáltsága a nők és férfiak foglalkoztatásának egyik fontos jellemzője. Az Európai Unió a nők társadalmi helyzetének javítása céljából megkülönböztetett figyelmet fordít a nemek szerinti szegregáció csökkentésére. A jelenség megértése, mérése, működési mechanizmusainak megismerése a beavatkozási kísérlet fontos előfeltétele. A tanulmány a szakirodalomban elterjedt mutatók kritikai elemzését, a jelenség mérésére alkalmasabbnak vélt mutatók bevezetését, s ezek alapján a hazai hosszú távú tendenciák bemutatását kínálja. Rámutat arra, hogy a nők társadalmi helyzete szempontjából nem a munkaerőpiac szegregáltsága okoz problémát, hanem azok a mechanizmusok, amelyek társadalmi hátránnyá formálják foglalkoztatási jellemzőiket.

TÁRGYSZÓ:
Munkaerőpiac.
Nők.

A nők és a férfiak munkaerő-piaci jelenlétének egyik legmarkánsabb jellemzője az ágazatok, foglalkozások, munkakörök nemek szerinti elkülönülése (szegregációja). A jelenség a női foglalkoztatás megjelenésétől napjainkig érvényesül a világ minden országában, függetlenül a gazdasági fejlettség szintjétől, a politikai, vallási rendszertől, a társadalmi, kulturális környezettől. A nemek szerinti szegregáció a munkaerőpiac működésének része és következménye, hatására a női munkaerő jelentős hányada a tipikusan nőinek tartott (nő-domináns), a férfiak pedig a férfiasnak vélt (férfi-domináns) foglalkozásban vannak jelen. Az ezredforduló előtti években a világ aktív népességének fele olyan nő-, illetve férfi-domináns foglalkozásban dolgozott, ahol a saját nemének aránya meghaladta a 80 százalékot (*Anker* [1998] 407. old.).

A nők és a férfiak egyaránt a saját nemük által uralt foglalkozásokban dolgoznak szívesen (*Kreimer* [2004] 230. old.), ami táplálja és fenntartja a nemekkel kapcsolatos sztereotípiákat (*Anker* [1998], *Bielby–Baron* [1986]; *Anker–Hein* [1985], [1986]). A szegregáció újratermelődését a nemek pályorientációja és a foglalkozási elkülönülés közötti kölcsönhatás biztosítja: mindkét nem a hagyományosan nőiesnek, illetve férfiasnak tartott foglalkozásokra felkészítő oktatási intézményeket részesítik előnyben.

Nemzetközi összehasonlító elemzések bizonyítják, hogy a munkaerőpiac nemek szerinti szegregációja a világ minden országában jelen van és stabilan tartja magát (*Anker* [1998], *Charles* [1992]), annak ellenére, hogy a nők és a férfiak eltérő munkaerő-piaci jellemzői és iskolázottsága tekintetében közeledés tapasztalható. Az Egyesült Államokra és Kanadára rendelkezésre álló adatsorok alapján a XX. század elejétől a 60-as évekig a foglalkozási szegregáció mértéke alig vagy nem változott (*Anker* [1998] 3. old.); *Jacobs* [1989] szerint 1900 és 1950, valamint 1910 és 1986 között az Egyesült Államokban némileg csökkent. Ausztriában, Finnországban és Svédországban az elmúlt 20 évben magas szinten stagnált (*Kreimer* [2004], *Kolehmainen* [1992]); Angliában 1971 és 1991 között némileg mérséklődött a teljes munkaidős foglalkoztatottak között, és lényegesen csökkent a részmunkaidős foglalkoztatottak körében (*Hakim* [1993] 293. old.). *Anker* az 1980 és 1990 közötti időszak vizsgálata alapján vonja le azt a következtetést, hogy a foglalkozási elkülönülés mértéke hosszabb távon az országok többségében nem változott, vagy némileg csökkent (*Anker* [1998] 47–49. old.); *Kreimer* ([2004] 224. old.) számításai szerint Ausztriában e mutató értéke az elmúlt 20 évben stagnált.

A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációját vizsgáló szakirodalom főként a nők foglalkozási/ágazati elkülönülésének kérdéseivel foglalkozik,¹ jóllehet ennek mértéke a férfiak esetében nagyobb. Az élénkebb érdeklődést e téma iránt a nemek szerint eltérő következmény indokoltja, miszerint a foglalkozási/ágazati elkülönülés a nők munkaerő-piaci pozícióját rontja, míg a férfiakét javítja, vagy hozzájárul annak fenntartásához, a nők rovására. A „nőkérdés” előtérbe kerülésében és napirenden tartásában azonban kétségtelenül szerepet játszik a nőmozgalom férfiakénál erőteljesebb érdekérvényesítő képessége is.

Az Európai Unió megkülönböztetett és az utóbbi évtizedben növekvő figyelmet fordít a nemek közötti szegregáció enyhítésére, mert ebben látja a nők munkaerő-piaci pozíciójának javítási lehetőségét, a nemek közötti bérkülönbségek kiküszöbölésének/megszüntetésének fő eszközét. Ezért a szakirodalom fontos adóssága a szegregáció mérése körüli bizonytalanságok, valamint a jelenséget létrehozó, fenntartó mechanizmusok bemutatása, a munkaerő-piaci folyamatok befolyásolására alkalmas lehetőségek és korlátok feltárása.

1. A szegregáció fogalma, szerepe a nők munkaerő-piaci pozíciójának alakulásában

A nemek szerinti elkülönülés olyan viszonylag zárt szegmentumokra szabdalja a munkaerőpiacot, amelyeket az egyik vagy a másik nem ural nagyobb mértékben.² A szakirodalom az elkülönülés kettős metszetét – a horizontális és a vertikális szegregációt – vizsgálja. A *horizontális szegregáció* a nemek részvételét méri az egyes ágazatokban, foglalkozásokban, munkakörökben. A *vertikális szegregáció* a nemek elhelyezkedését a foglalkozási, beosztási hierarchia különböző szintjein jeleníti meg. A vertikális szegregáció részének tekinthető a standard és az atipikus foglalkozások szerinti elkülönülés (Kreimer [2004]). A nemzetközi szakirodalom e metszet következményeként a nemek szerinti bérkülönbséget és a karrierlehetőségek korlátozottságát jelöli meg. Arról azonban alig esik szó, hogy a nemek szerinti munkaerő-piaci elkülönülést milyen gazdasági és társadalmi mechanizmusok tartják fenn és termelik újra, hogy van-e lehetőség a folyamat terelésére, és mely eszközök-módszerek lehetnek hatásosak.

¹ Egyedülálló kutatási eredményről tájékoztat Lewis ([1985] 725–726. old.), aki a szegregációt különféle demográfiai és foglalkoztatási ismérvek szerint elemezte. Vizsgálata szerint a szegregáció mértéke a korrallal egyértelműen csökken. Az iskolázottság, valamint a jövedelem függvényben a mutató parabolát követ, azaz az iskolafokozatokon és a jövedelmi ranglétrán előrehaladva kezdetben nő, majd csökken az elkülönülés szintje. A foglalkozási státusz szerint legmagasabb a bérből és fizetésből élők között és legalacsonyabb a segítő családtagok körében. Családi állapot szerinti jellemzők alapján legkisebb az özvegyek és legnagyobb az elváltak, valamint a soha nem házasok között.

² A szegregációt és a szegmentálódást szinonimaként használja a vonatkozó szakirodalom.

A szakirodalom és főként a beavatkozási kísérletek figyelmen kívül hagyják azt az evidenciát, hogy a nemek szerinti foglalkozási elkülönülés természetes és szükségszerű jelenség. A társadalom munkaképességének optimális hasznosítási feltétele ugyanis, hogy a nők és a férfiak foglalkoztatása képességeik, fiziológiai adottságaik figyelembevételével történjék. *John Holland* [1973] – és mások – kutatásai világosan bizonyítják, hogy minden foglalkozás, munkakör sikeres gyakorlásához meghatározott kompetenciákra van szükség. Mivel a nők és a férfiak képességei, adottságai biológiai és társadalmi okok miatt különböznek egymástól, a foglalkozások nemek szerinti elkülönülése a munkaerőpiac természetes jelensége. A volt szocialista országok ötvenes évekbeli foglalkoztatási gyakorlata világosan bizonyította, hogy komoly hiba a foglalkoztatás ösztönzésekor a két nem eltérő fiziológiai adottságait figyelmen kívül hagyni.³ Azonban sem a szakirodalom, a döntéshozók pedig még kevésbé fordítanak kellő figyelmet arra, hogy nem a foglalkozási elkülönülés bizonyos mértékű jelenléte okoz problémát, hanem azok mechanizmusok, amelyek társadalmi hátránnyá formálják azt. A piaci/munkaerő-piaci mechanizmusok játszanak ugyanis szerepet abban, hogy a nők által tömegesen végzett tevékenységek leértékelődnek és fordítva: azok a foglalkozások nyílnak meg a nők tömeges beáramlása előtt, amelyek – egymással összefüggő technikai, gazdasági, társadalmi okok következményeként – leértékelődnek.

Nők és férfiak biológiai, társadalmi jellemzői sok szempontból különböznek.⁴ A fiziológiai adottságokra, tágabban a személyes kompetenciákra épülő foglalkoztatási gyakorlat az egyén szabad foglalkozás- és munkakör-választását feltételezné, ami ma még realitást nélkülöző elvárás. A népesség munkaképességének személyes kompetenciákra/adottságokra épülő hasznosítása a legfejlettebb országokban is mennyiségi és strukturális korlátokba ütközik. Piaccgazdasági viszonyok között az egyén választása erőteljesen behatárolt, a foglalkoztatás szintje és szerkezete a munkaerő-piaci mechanizmusok és egyéb társadalmi-gazdasági összefüggések erőterében formálódik. Vélt vagy valós gazdasági racionalitást követve a munkaerő-kereslet és -kínálat igazodása konfliktusok sorozatán át valósul meg, gyakran keresztezve az egyéni aspirációkat, képességeket, fiziológiai adottságokat.

2. A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának mérése

A nemek szerinti szegregáció kezelése az Európai Unió nőpolitikájának és foglalkoztatáspolitikájának kiemelt tárgya, ezért a jelenség viszonylag pontos mérése fon-

³ Erre leggyakrabban a traktorra ültetett nők példáját említik.

⁴ A nők és férfiak társadalmi csoportjára jellemző sztereotípiák a többségre, a csoport átlagára vonatkoznak. Az egyes egyének szintjén a fiziológiai adottságok nagy átfedést mutatnak, amely még a legjellemzőbb szemmel látható különbségben, például a fizikai erő síkján is tetten érhető: a legerősebb nő biztosan erősebb, mint a leggyengébb férfi.

tos követelmény. A szakirodalomban sokféle törekvés található e jelenség alakulásának megragadására. Kiterjedt vita folyik az egyes mutatók értelmezéséről, előnyeiről és hátrányairól. A nemzetközi szakirodalomban általában az ismert statisztikai mutatókat és szegregációs indexeket alkalmazzák.

a) A foglalkozások jellegét leíró statisztikai mutatók

A nemek foglalkozási különbségeinek bemutatására gyakran használt egyszerű mutató a megoszlás (distribution) számítása. Bármennyire is magától értetődőnek tűnik, a megoszlás eltérő értelmezése számtalan probléma eredője. Amikor arányról szól a szakirodalom, nem lehet tudni, hogy a horizontális vagy a vertikális megoszlás alapján számítják a mutatót. A horizontális megoszlás ugyanis egy adott foglalkozáson belül mutatja a nők és a férfiak arányát, a viszonyítási alap ez esetben a két nem együttes száma. A vertikális megoszlás a nők és a férfiak foglalkozások közötti megoszlásaként értelmezhető, amely a nők esetében az összes nőhöz, illetve a férfiak esetében az összes férfihoz képest mutatja az arányt. Ez az egyszerű statisztikai számításbeli különbség sok félreértésre teremt lehetőséget.

A szakirodalomban sokféle, gyakran hasonló mutatóval jellemzik a szerzők a szegregációt, megalkotják saját mutatójukat – figyelmen kívül hagyva más megközelítéseket –, még akkor is, ha az nem járul hozzá a jelenség jobb megismeréséhez. A másutt alkalmazott mutatókról – az ID kivételével (lásd később) – ritkán tesznek említést. Ezért nem érdektelen csokorba gyűjteni a különféle közelítéseket. A foglalkozási elkülönüléshez kapcsolódóan a következő mutatók számíthatók.

- A foglalkozások koncentrálódásának, elnőiesedésének/férfiasodásának mértéke: a nők/férfiak aránya egy adott foglalkozáson belül (horizontális megoszlás).

- A nők/férfiak koncentrálódása foglalkozások szerint: a nők/férfiak aránya foglalkozások szerint (vertikális megoszlás).

- Nemek tömörülése (crowding) ágazatok, foglalkozások szerint: a nők és férfiak x százalékának foglalkoztatása y számú foglalkozásban.⁵

- Kiugró értékek, szórás mértéke.

- A nők felül vagy alulreprezentáltsága foglalkozások szerint: a nők aránya az egyes foglalkozásokban a nők összes- (vagy a nem mezőgazdasági) foglalkoztatottakon belüli arányához viszonyítva (*Anker* [1998]; *Siltanen–Jarman–Blackburn* [1995]).

⁵ Például a nők 80 százaléka 10 foglalkozásban tömörül, a férfiak azonos hányada 15 foglalkozásban.

– A foglalkozások csoportosítása női/férfi arányok szerint: nemidomináns és integrált foglalkozási csoportok képzése (*Anker* [1998]; *Kolehmainen* [1992]).

b) Egyenlőtlenségi indexek

- Különbözőségi index (index of dissimilarity – ID) (*Duncan–Duncan* [1955]) és változatai.⁶
- Marginális összeillő index (marginal matching index – MM) (*Rubery–Fagan* [1993]).
- Nemi arány index (sex ratio index – SR) (*Hakim* [1981]⁷).
- Nők a foglalkoztatásban index (women in employment index – WE) (*OECD* [1980]).
- Nemi szegregációs arány (ratio index of sex segregation – R) (*Charles* [1992]).
- Gini-index (Gini-coefficient – G), amelyet elsősorban a jövedelemegyenlőtlenségek mérésére használnak széles körben.⁸ Ritkán alkalmazzák a nemek szerinti szegregáció mérésére, mivel bizonyított, hogy az ID-index egyik változatáról van szó (*Siltanen–Jarman–Blackburn* [1995] 93. old.).

A nemzetközi összehasonlító elemzésekből levont következtetések nyomán nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nemek szerinti foglalkozási/ágazati szegregáció mérésére alkalmazott különböző mutatók nagysága és változásának tendenciája lényegesen eltér.⁹ Ez a jelenség egymásnak ellentmondó állítások megfogalmazásához vezet. A mutatók nagyságában a foglalkozások/ágazatok száma is kifejezésre jut, torzítva az időbeli és országok közötti összehasonlítást (*Anker* [1998], *King* [1992]). Minél részletesebb bontású adatokkal dolgozunk, annál nagyobb a mutató értéke. *Anker* [1998] számítása szerint „egy tipikus országban”, 75 foglalkozás alapján a nem mezőgazdasági foglalkoztatottak 55 százaléka dolgozik nő- vagy férfi-domináns foglalkozásban.¹⁰ 250 foglalkozás esetén ez az arány már 60 százalék. A továbbiakban a nemzetközi szakirodalomban leggyakrabban használt és idézett ID- és az MM-indexszel foglalkozom részletesen. A tapasztalatokat hasznosítva a nemek szerinti szegregáció folyamatát pontosabban tükröző új mutatókat vezetek be.

⁶ I_F – *Moir–Smith* [1979], I_M – *Lewis* [1985], I_p – *Karmel–MacLachlan* [1988]. A mutatókat és a szerzőket idézi: *Anker* [1998] 86. old.

⁷ Nagy-Britannia foglalkoztatási részlege alkalmazta.

⁸ *Hutchens* [1991] bizonyítja, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek mérésére használt mutatók alkalmasak a népesség foglalkozási eloszlásának vizsgálatára is. Tanulmányában a Lorenz-görbét alkalmazza a szegregáció mérésére.

⁹ *Blackburn–Jarman–Siltanen* ([1993] 350–351. old.) Anglia és Wales példáján mutatta be a mutatók (ID, MM, WE) nagyságrendjének eltéréseit.

¹⁰ Ahol a foglalkoztatottak több mint 80 százaléka saját nemhez tartozó alkalmazott.

2.1. A különbözőségi index értelmezése

A leggyakrabban használt szegregációs mutató az ID-index, amelyet *Duncan–Duncan* [1955] fejlesztett ki. Eredetileg a nem fehér és a fehér lakosság lakhelykoncentrátságának mérésére alkalmazták a mutatót.¹¹ Az indexet a későbbiekben egyre többen használták a munkaerőpiac nemek szerinti szegregáltságának mérésére is.

Az ID-indexet a foglalkozások nemek szerinti (vertikális) megoszlásából számolják: a nők és a férfiak foglalkozások szerinti arányának távolságát mérik abszolút értékben. Mindkét nem foglalkozási koncentrációját jelzi, és minél nagyobb a nemek tömörülése az egyes foglalkozásokban, annál nagyobb az ID értéke.

$$ID(1) = \frac{1}{2} \sum_i^z \left| \frac{N_i}{N} - \frac{F_i}{F} \right|, \quad /1/$$

ami nem más, mint

$$ID(1) = \frac{1}{2} \sum_i^z |N_{ai} - F_{ai}|, \quad /1a/$$

ahol

$$\frac{N_i}{N} = N_{ai}; \quad \frac{F_i}{F} = F_{ai}$$

N_i – a nők száma az i -edik foglalkozásban;

F_i – a férfiak száma az i -edik foglalkozásban;

N – az összes női foglalkoztatott száma;

F – az összes férfi foglalkoztatott száma;

$i = 1, 2, \dots, z$ – a foglalkozások sorszáma;

N_{ai} – a nők aránya az i -edik foglalkozásban;

F_{ai} – a férfiak aránya az i -edik foglalkozásban.

Anker [1998] egyetért azzal, hogy *Siltanen–Jarman–Blackburn* [1995] javaslatára az ID számítható egyszerűbben is, a széles körben alkalmazott szegregációs táblázat szerint, amelyet az interneten megtalálható változat mellékletében teszünk közzé (www.ksh.hu/statszemle).

$$ID(2) = \frac{N_n}{N} - \frac{F_n}{F}, \quad /2/$$

¹¹ Az ID-t akként értelmezték, hogy a nem fehér lakosság mekkora hányadának kell lakhelyet változtatni ahhoz, hogy egyenletes legyen az eloszlásuk.

ahol

N_n – a nő-domináns ágazatokban/foglalkozásokban foglalkoztatott nők száma;

F_n – a nő-domináns ágazatokban/foglalkozásokban foglalkoztatott férfiak száma.

A szakirodalom szerint domináns foglalkozásnak tekintik azt, ahol a foglalkoztatottak száma meghaladja a másik nemhez tartozó foglalkoztatottak számát, vagy a nők/férfiak aránya meghalad egy előre megadott arányt.¹² A /2/ képletben a dominancia mérőszáma az 50 százalék feletti nő- vagy férfi arány.

Az ID-index értelmezési tartománya 0 és 1 között alakul. A mutató értéke 0 (nincs szegregáció), ha a nők és a férfiak egyaránt átlagos arányuknak megfelelően tömörülnek minden foglalkozásban. Ebben az esetben a nők és a férfiak megoszlása a foglalkozások között értelemszerűen megegyezik. A teljes szegregáció esetén a nők és a férfiak csak a saját nemükkel dolgoznak együtt az egyes foglalkozásokban, ekkor a mutató értéke 1 (*Anker* [1998] 75. old.).

2.2. Tévedések a különbözőségi index (ID) értelmezésében

Az ID-mutatóra azért célszerű figyelmet fordítani, mert a szakirodalom ezt a mutatót alkalmazza a legszélesebb körben, ám értelmezése körül nagy a zavar, és a mértékére vonatkozó állítások egy része téves. Jelen tanulmányban a tévedések két vonulatára irányítom a figyelmet.

a) Eltérő a mutató tartalmának meghatározása, aszerint, hogy kiknek, milyen létszámban és arányban kell foglalkozást váltani ahhoz, hogy egyenletes legyen a nemek foglalkozások szerinti megoszlása. Vannak, akik a foglalkozásváltás igényét csak a nőkre vonatkoztatják, vannak, akik mindkét nemre, és vannak, akik vagylagos feltételt kötnek ki a két nemre. Elterjedt megállapítás, hogy az ID megegyezik a foglalkozást váltók arányával, de vannak, akik abszolút létszámban jelölik meg a foglalkozásváltás igényét. Megint mások az egyenetlen foglalkozási megoszlás kiegyenlítéséhez szükséges váltás minimumáról cikkeznek.

Matematikai úton és próbaszámítással (amit az interneten közzétett változat mellékletében közlünk) bizonyítható, hogy a váltás szimmetrikus,¹³ a nőknek valamint a férfiaknak azonos számban kell foglalkozást váltani, azaz helyet cserélni ($N_v = F_v$). A foglalkozásváltás az átlag feletti és az átlag alatti aránnyal rendelkező foglalkozások között zajlik (horizontális megoszlás). Ahol a nők (férfiak) aránya meghaladja az

¹² Amelynek aránya 20–80 százalékig terjed.

¹³ Ezt *Jacobs* [1989] is megállapítja.

átlagot, onnan el kell mozdulni, átmenni oda, ahol arányuk az átlagnál kisebb. Az átlagos arányú foglalkozás kivételével – amely a legritkábban fordul elő – minden foglalkozásból lenne ki-, illetve beáramlás.

A foglalkozást váltó nők létszáma (N_v):

$$N_v = \sum_i \left| \left[\frac{N}{N+F} (N+F)_i \right] - N_i \right| = \sum_i \left| \left[N \frac{(N+F)_i}{N+F} \right] - N_i \right| \quad /3a/$$

A foglalkozást váltó férfiak létszáma (F_v):

$$F_v = \sum_i \left| \left[\frac{F}{N+F} (N+F)_i \right] - F_i \right| = \sum_i \left| \left[F \frac{(N+F)_i}{N+F} \right] - F_i \right| \quad /3b/$$

A váltás aránya a nők esetén $\frac{N_v}{N}$; a férfiakra vonatkozóan $\frac{F_v}{F}$ és együttesen:

$$\frac{N_v + F_v}{N + F}. \quad /3c/$$

A foglalkozást váltó nők és férfiak száma megegyezik, arányuk a foglalkoztatottakhoz viszonyítva azonban különböző. Az ID nem azonos a foglalkozást váltók arányával, mert más adatokból számítható. A foglalkozást váltók szükséges száma a tényleges és az egyenletes megoszlás különbsége alapján számított létszám összege. A foglalkozást váltók aránya pedig, az így számított létszám összlétszámhoz viszonyított aránya, egyaránt képezhető a nőkre és a férfiakra. Összlétszám alatt értelem-szerűen a női és a férfi foglalkoztatottak száma értendő.

$$ID(1) = \frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{N_i}{N} - \frac{F_i}{F} \right| \neq \frac{N_v}{N} \neq \frac{F_v}{F} \neq \frac{N_v + F_v}{F + N} \quad /3d/$$

Nem azonos a váltás aránya és az ID, mert ez utóbbi foglalkozások szerinti női és férfi arányt von ki egymásból a vertikális megoszlás alapján, és semmi köze sincs az átlagos arányhoz. A mozgás számítása során pedig, az átlagos arálynak megfelelő foglalkozási megoszlást vesszük alapul. Nem teljesül tehát a szakirodalomban elfogadott tétel sem a minimumra, sem a nőkre és férfiakra külön-külön vagy együttes arányukra. Más és más dimenzióban mozgunk a két számítási módban.¹⁴

¹⁴ Próbaszámításomban a nők 63,1, a férfiak 51,2, együttesen 56,5 százalékának kellene foglalkozást váltani, ahhoz, hogy egyenletes (átlagnak megfelelő) legyen a nemek szerinti foglalkozási megoszlás.

b) *Anker* [1998] és követői azt állítják, hogy a kétféleképpen számított ID-mutató megegyezik. Bizonyítható, hogy ez a megállapítás nem helytálló, $ID(1) \neq ID(2)$.¹⁵

mert

$$\frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{N_i}{N} - \frac{F_i}{F} \right| \neq \frac{N_n}{N} - \frac{F_n}{F}; \quad /4a/$$

$$\frac{1}{2} \sum_i \left| \frac{N_i F - F_i N}{NF} \right| \neq \frac{N_n F - F_n N}{NF}; \quad |NF \quad /4b/$$

$$\frac{1}{2} \sum_i |N_i F - F_i N| \neq N_n F - F_n N. \quad /4c/$$

2.3. A marginális összeillő index értelmezése

A marginális összeillő index (MM) a nő-, férfi-domináns foglalkozások nemek szerinti megoszlása alapján számítja a szegregáció mértékét (*Anker* [1998] 78. old.).

$$MM = \frac{N_n F_f - N_f F_n}{NF}, \quad /5/$$

ahol

N_n – a nő-domináns foglalkozásokban foglalkoztatott nők száma;

N_f – a férfi-domináns foglalkozásokban foglalkoztatott nők száma;

F_f – a férfi-domináns foglalkozásokban foglalkoztatott férfiak száma;

F_n – a nő-domináns foglalkozásokban foglalkoztatott férfiak száma.

Anker [1998] azt is állítja, hogy az ID és az MM két különböző mutató. Ez a megállapítás csak az $ID(1)$ -re érvényes, az $ID(2)$ -re nem, mivel az megegyezik az MM-mel. Az egyezőséget a következő összefüggések támasztják alá:¹⁶

$$ID(2) = MM \quad /6/$$

¹⁵ Próbaszámításomban az $ID(1) = 0,5711$, $ID(2) = 0,5604$.

¹⁶ Próbaszámításomban az $MM = 0,5604$.

mert

$$\frac{N_n}{N} - \frac{F_n}{F} = \frac{N_n F_f - N_f F_n}{NF},$$

$$\frac{N_n F - N F_n}{NF} = \frac{N_n F_f - N_f F_n}{NF},$$

$$N_n F - N F_n = N_n F_f - N_f F_n, \quad | + N F_n$$

$$N_n F = N_n F_f - N_f F_n + N F_n = N_n F_f + (N - N_f) F_n, \quad | \text{ mivel: } N - N_f = N_n$$

$$N_n F = N_n F_f + N_n F_n = N_n (F_f + F_n), \quad | \text{ mivel: } F_f + F_n = F$$

$$N_n F = N_n F.$$

2.4. A koncentráció és a feminizálódás mérése

Mint látható, meglehetősen sok a zavar a munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának mérésében, az adatokból levonható következtetések ennek megfelelően bizonytalanok. A szakirodalmi zavarodottság egyik oka, hogy a szerzők nem tesznek különbséget – mint azt korábban kifejtettem – a horizontális és a vertikális megoszlás, valamint a koncentráció és a feminizálódás jelensége között. A szakirodalomban e két utóbbi fogalom keveredik és ez a női foglalkoztatás tendenciájának megítélésében gyakran ellentétes álláspontok megfogalmazásához nyújt támpontot. A nemek szerinti munkaerő-piaci szegregáció jelenségének pontosabb közelítése céljából bevezetem a koncentráció és a feminizálódás/maszkulinitás mutatóit. A koncentráció az ismertetett ID-indexek logikáját, a feminizálódás/maszkulinitás mutatói az MM-ét követi.

Megközelítésemben foglalkozási/ágazati koncentrációról akkor beszélhetünk, ha a foglalkoztatottak megoszlása eltér az egyenletes megoszlástól, a nők és férfiak többsége néhány ágazatban/foglalkozásban tömörül. Egyenletes a nők (és férfiak) elhelyezkedése, ha minden ágazatban/foglalkozásban az átlagnak megfelelő az arányuk. Ekkor a nők és a férfiak ágazati/foglalkozási megoszlása azonos. A koncentráció mérésére a koncentrációs hányadost (/7/, /8/) és a koncentráció mértékét /9/ alkalmazom. A számítás során külön csoportba kell sorolni azokat a foglalkozásokat/ágazatokat, amelyekben átlag felett illetve átlag alatt van a nők aránya.¹⁷ Az átlagnak megfelelő és a tényleges ágazati/foglalkozási megoszlás szerinti létszám kü-

¹⁷ Ellenkező esetben az átlagos mértéknek megfelelő foglalkozási megoszlás összege értelemszerűen megegyezik a tényleges megoszlás összegével.

lönbsége azoknak a számát adja meg, akiknek ágazatot/foglalkozást kell váltani ahhoz, hogy az elkülönülés megszűnjön. Tehát minden ágazatban/foglalkozásban az átlagnak megfelelő legyen a nők/férfiak aránya.

A koncentrációs hányados azt fejezi ki, hogy a nők (férfiak) tényleges foglalkoztatása miként tér el az egyenletes megoszlástól. Számítható ágazatonként, foglalkozásonként /7/ és képezhető összevont mutatóként /8/. Az ágazati (foglalkozásonkénti) koncentrációs hányados (K_i) azt fejezi ki, hogy az i -edik ágazatban (foglalkozásban) foglalkoztatott nők (férfiak) száma milyen mértékben tér el az egyenletes megoszlásuknak megfelelő létszámtól.

Ágazati/foglalkozási koncentrációs hányados az i -edik ágazatban/foglalkozásban a nőkre (K_{ni}):

$$K_{ni} = \frac{N_i}{(N + F)_i r_{na}}, \quad /7a/$$

ahol

N_i – a nők létszáma az i -edik ágazatban/foglalkozásban;

r_{na} – a nők foglalkoztatottakon belüli átlagos aránya.

Az összevont koncentrációs hányados (K_{nf}, K_{na})¹⁸ azt mutatja, hogy azokban az ágazatokban/foglalkozásokban dolgozó nők (férfiak) együttes tényleges létszáma, ahol a nők (férfiak) aránya az átlagos arány felett vagy alatt van, milyen mértékben tér el az egyenletes megoszlásuknak megfelelő létszámtól.

Koncentrációs hányados az átlag feletti női aránnyal rendelkező ágazatokra/foglalkozásokra (K_{nf}):

$$K_{nf} = \frac{\sum_g N_g}{\sum_g (N + F)_g r_{na}}. \quad /7b/$$

Koncentrációs hányados az átlag alatti nőaránnyal rendelkező ágazatokra/foglalkozásokra (K_{na}):

$$K_{na} = \frac{\sum_h N_h}{\sum_h (N + F)_h r_{na}}, \quad /7c/$$

¹⁸ Ugyanez férfiakra: K_{af}, K_{ff} .

ahol

N_g – a nők létszáma a g -edik átlag feletti nőarányval rendelkező ágazatokban/foglalkozásokban;

N_h – a nők létszáma a h -edik átlag alatti nőarányval rendelkező ágazatokban/foglalkozásokban;

$g = 1, 2, \dots, s$ – az átlag feletti nőarányval rendelkező ágazatok/foglalkozások;

$h = 1, 2, \dots, t$ – az átlag alatti nőarányval rendelkező ágazatok/foglalkozások.

Ha a két koncentrációs hányados értékét kivonjuk egymásból (arra az egyszerű tényre alapozva, hogy a koncentráció együttes mértéke annál nagyobb, minél nagyobb a K_{nf} és minél kisebb a K_{na}), akkor a koncentráció együttes mérésére alkalmas újabb mutatót, az összevont koncentrációs hányadost (K_{nh}) kapjuk:

$$\text{Összevont koncentrációs hányados nőkre: } K_{nh} = K_{nf} - K_{na}. \quad /8/$$

A koncentráció mértékeként az átlag feletti arányú ágazatokban/foglalkozásokban dolgozók arányát számítottam (K_n).

$$K_n = \frac{\sum^s N_g}{N}, \quad /9/$$

ahol

N_g – a g -edik átlag feletti nőarányval rendelkező ágazatban/foglalkozásban dolgozó nők száma.

A mutatók hasonlóképpen számíthatók férfiakra is.

A koncentráció minősítésére számított két mutató egymással összefügg, tartalmuk azonban különböző. A koncentráció mértéke /9/ azt mutatja, hogy a nők mekkora hányadát foglalkoztatják az átlagot meghaladó nőarányval rendelkező ágazatok/foglalkozások. A koncentráció mértékének enyhülése azt jelenti, hogy a nők a foglalkozások/ágazatok szélesebb síkján helyezkednek el, mint korábban. A koncentráció mértéke azonban nem mutatja, hogy a tömörülés a jobban vagy a kevésbé elnőiesedett ágazatokban/foglalkozásokban következik-e be, vagyis nem szemlélteti az átlagot meghaladó nőarányval rendelkező ágazatokon/foglalkozásokon belüli megoszlás változását. A koncentrációs hányados /8/ a koncentráció mértékén túl az ága-

zati/foglalkozási megoszlást és annak változását is tükrözi. Ezért a két mutató változásának tendenciája is eltérhet egymástól.

A szakirodalomban hasonló felfogással találkozhatunk a feminizálódás mértékének számszerűsítésére. Az alkalmazott megközelítés azonban hibás. Ha ugyanis a koncentrációt a feminizálódás mértékeként értelmezzük, akkor alacsony női arány (például 10 százalék) mellett, az ennél magasabb arányt mutató foglalkozásokat (például 15 százalék) is „elnőiesedett” foglalkozásként kezeljük, holott ez nyilvánvalóan helytelen. Mások azt a jelenséget tekintik feminizálódásnak, amikor a tipikusan nőket foglalkoztató ágazatok/foglalkozások egészében emelkedik a nők aránya. Ez a tendencia azonban nem biztos, hogy a feminizálódás emelkedését tükrözi. A nők foglalkoztatásának bővülésével ugyanis csaknem minden ágazatban (foglalkozásban) emelkedik a nők aránya. S ha ez a növekedés a nem tipikusan nőket foglalkoztató ágazatokban gyorsabb, mint a nőket tömegesen foglalkoztatókban, akkor a feminizálódás együttes mértéke valójában csökken, jóllehet a tipikusan nőket foglalkoztató ágazatokban is emelkedett a nők aránya. A nők egyes ágazatokon/foglalkozásokon belüli arányának emelkedése különben is csak ezen ágazatok/foglalkozások jellegének és változásának megítélésére alkalmas, és nem minősíti a női foglalkoztatás egészének alakulását.

E tanulságokat hasznosítva „elnőiesedett” ágazatnak/foglalkozásnak az 50 százalékos nőarányt meghaladó ágazatokat, foglalkozásokat tekintem, tehát azokat, ahol a foglalkoztatott nők száma a férfiakét meghaladja. Az elnőiesedés összevont mérésére a feminizált ágazatokban/foglalkozásokban dolgozó nők arányát alkalmazom (*Fem*):

$$Fem = \frac{\sum_k^p N_k}{N}, \quad /10a/$$

ahol

N_k – a k -edik feminizált (50 százalékot meghaladó nőarányal rendelkező) ágazatban/foglalkozásban foglalkoztatott nők száma;

$k = 1, 2, \dots, p$ – az 50 százalék feletti nőarányal rendelkező ágazatok/foglalkozások.

A maszkulinitás mutatójának számításakor hasonló logika alapján „férfias” ágazatnak, foglalkozásnak az 50 százalékos férfiarányt meghaladó ágazatokat, foglalkozásokat tekintem, tehát azokat, ahol a foglalkoztatott férfiak száma a nőkéét meghaladja. A maszkulinitás összevont mérésére a férfias ágazatokban/foglalkozásokban dolgozó férfiak arányát alkalmazom (*Masc*):

$$Masc = \frac{\sum_{l=1}^r F_l}{F}, \quad /10b/$$

ahol

F_l – az l -edik férfias (50 százalékot meghaladó férfi aránnyal rendelkező) ágazatban/foglalkozásban foglalkoztatott férfiak száma;

$l = 1, 2, \dots, r$ – az 50 százalék feletti férfi aránnyal rendelkező ágazatokat/foglalkozásokat.

A mutatók értelmezési tartománya különböző. Az átlag alatti arányú ágazatokra/foglalkozásokra számított koncentrációs hányados (K_{na}) értéke 0 és 1 között mozog, az átlag felettié (K_{nr}) csak pozitív és 1-nél nagyobb értéket vehet fel. Ez utóbbi akkor a legnagyobb, ha az összes foglalkoztatott nő/férfi olyan ágazatokban (foglalkozásokban) tömörül, ahol csak saját nemükhöz tartozókat foglalkoztatnak. Ebben az esetben a koncentrációs hányados értéke a nevezőben szereplő mutató nagyságától, vagyis a nők/férfiak átlagos foglalkoztatási arányától függ, ami (mivel elvileg lehet akármilyen kicsi), a mutató bármilyen nagy értéket felvehet. Az értelmezési tartomány felső határa az $\frac{r_i}{r_a}$ képletnek (a tényleges és az átlagos foglalkoztatási arány-

nak) megfelelően alakul. A gyakorlatban a koncentrációs hányados 3-5-nél nagyobb értéket nem vesz fel, ami azt jelenti, hogy az átlagot meghaladó arányú ágazatokban (foglalkozásokban) a nők/férfiak maximálisan 3-5-ször nagyobb létszáma tömörül, mint egyenletes megoszlás esetén.

Könnyebb áttekinteni a koncentráció mértékének (K_n), valamint a feminizálódás/maszkulinitás mértékének (Fem és $Masc$) értelmezési tartományát. A mutatók 0 és 1 között mozognak. Ha a nők/férfiak foglalkozási megoszlása egyenletes, a mutatók értéke 0. Ebben az esetben minden ágazatban (foglalkozásban) az átlagnak megfelelő a nők/férfiak aránya. A mutatók értéke maximálisan 1 lehet akkor, ha a nők/férfiak egésze azokban az ágazatokban (foglalkozásokban) tömörül, ahol arányuk meghaladja az átlagot /9/ vagy a foglalkoztatottak felét /10/.

A koncentráció és a feminizálódás egymással összefüggő jelenségek. A koncentrációs hányados arra ad választ, hogy a nők tényleges ágazati/foglalkozási megoszlása milyen mértékben tér el az egyenletes megoszlástól. A koncentrációs hányadost két tényező befolyásolja: a nők ágazati/foglalkozási arányának az átlagostól vett eltérése az egyes ágazatokban/foglalkozásokban és az összfoglalkoztatottak megoszlása. A koncentrációs hányados az átlagot meghaladó nőarányal rendelkező ágazatokban akkor magas, ha a munkaerő foglalkoztatása azokban az ágazatokban tömörül, ahol a

nők tényleges és átlagos aránya közötti különbség nagy; vagyis ha a koncentráció az erőteljesebben elnöiesedett ágazatokban következik be.

A koncentráció és a feminizálódás gyakran azonos irányban mozog. Zavar akkor támad a jelenségek megítélésében, amikor tendenciájuk eltér, vagyis a koncentráció mértéke enyhül, miközben a feminizálódás erősödik vagy fordítva. Ekkor válik nyilvánvalóvá a két jelenség azonosításának hibája, és ez az alapja az egymásnak ellentmondó – önmagában korrekt – szakirodalmi megállapításoknak.

3. Koncentráció és feminizálódás tendenciája Magyarországon 1891 és 2001 között

A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjáról árnyaltabb és a valóságot pontosabban érzékeltető képet kapunk az előbbieken ismertetett újabb mutatókkal. A számítások igazolják, hogy az ágazati/foglalkozási koncentráció és a feminizálódás folyamata jól kirajzolódó történelmi tendenciát követ. A számok mögé tekintve láthatók azok a közgazdasági összefüggések, miszerint a munkaerőpiac nemek szerinti szegregáltsága a gazdaság munkaerő-szükséglete és -kereslete, valamint a népesség munkaképessége és munkaerő-kínálata egymáshoz igazodó folyamatának terméke, amit a munkaerő-piaci mechanizmusok közvetítenek.

A koncentráció és feminizálódás tendenciáját az elmúlt 110 évre, az 1891 és 2001 (a legutolsó népszámlálás) közötti időszakra ágazati bontásban vizsgálom.¹⁹ Ilyen hosszú távra hasonló számítást még nem végeztek, egy ausztrál szerző közölt adatokat 1891 és 1981 közötti időszakra (*Lewis* [1981]). Foglalkozások szerinti bontásban összehasonlítható adatok hosszabb távra nem állnak rendelkezésre. A statisztikai adatgyűjtésben és feldolgozásban, az adatok részletezettségében és tartalmában bekövetkezett változások miatt a reális összevetés hosszú távra alig vagy nem vállalható nehézségek árán oldható meg. A teljes körű foglalkozási statisztika hosszú idősrának összeállítását a foglalkozások körének és tartalmának időközbeni változása is nehezíti. Még rövidebb időtávban is jelentős változások következnek be a foglalkozások számában és tartalmában: foglalkozások tűnnek el és újak jelennek meg, illetve tartalmuk módosul.²⁰ Az ágazati foglalkozási statisztika kevesebb összehasonlítási

¹⁹ A korai népszámlálásokban a foglalkozási statisztika főként ágazati besorolást követett, mivel a foglalkozások többsége kezdetben egy adott ágazathoz kötődő tevékenység volt. A foglalkozások számbavétele alcsoportonként történt, a foglalkoztató vállalat ágazati hovatartozása szerint, függetlenül a dolgozó tanult szakmájától és a végzett tevékenység jellegétől.

²⁰ Csak az elmúlt 20 évben bekövetkezett változásokra hozható számtalan példa közül a gépiró és a számítógépes rögzítő közötti különbséget említem.

problémát vet fel. A gépipar 100 évvel ezelőtt is gépipar volt, és éppen azok a technikai-technológiai, szerkezeti változások tették lehetővé a nők növekvő arányú foglalkoztatását, amelyek időközben bekövetkeztek. A gépipari foglalkozások tartalma éppen ezen technikai változások következtében alapvetően módosult.

Az ágazati foglalkozási adatok forrásaként a népszámlálási felvételeket használom. Tanulmányozva a korabeli népszámlálások módszerét és lebonyolítását, elvégezve az összehasonlításához feltétlenül szükséges korrekciókat, a népszámlálások adatbázisa alkalmasnak bizonyult a hosszabb távú tendenciák vázolására, a női foglalkoztatás sajátosságainak nyomon követésére. A nők foglalkoztatásának számszerűsítését korlátozó legfontosabb tényező a segítő családtagok statisztikai számbavételének problémája. Mivel ezek többsége – főként a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintjein – a mezőgazdaságban tömörül, a statisztikai információs bázis hiányosságai főként a mezőgazdasági foglalkoztatást torzítják. A többi ágazatban egyértelmű tendencia érvényesül, ezért a koncentráció és a feminizálódás mutatóit – a nemzetközi szakirodalomban szokásos módon – a mezőgazdaságon kívüli ágazatokra számítom.

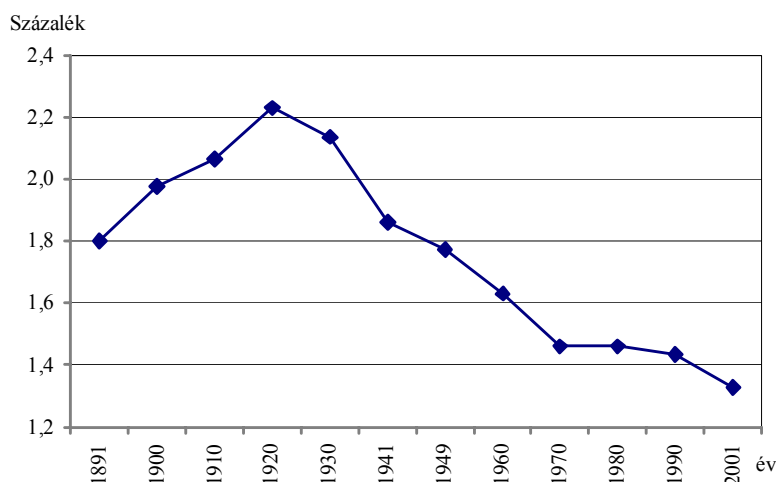
Az ágazati koncentráció hosszú távú folyamatában határozott tendencia rajzolódik ki; a koncentráció mértéke enyhül, a nők a foglalkozások egyre szélesebb síkján helyezkednek el.²¹ E folyamat két tényező eredője: a koncentrációs hányados egyrészt csökken az átlagot meghaladó nőarányal rendelkező ágazatokban (K_f), másrészt emelkedik az átlag alattiakban (K_a). Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy a nők ágazati arányának szóródása mérséklődik, a nivellálódás tendenciája egyre erőteljesebb. A koncentrációs hányados hosszú távú elemzésre alkalmas mutató, mivel számításaim szerint kevésbé érzékeny az aggregáltság mértékére. A koncentrációs hányados az átlag feletti nőarányal rendelkező ágazatokra számítva a nők gyorsütemű ipari beáramlása következtében az ipari forradalom korában lényegesen emelkedett: 1891 és 1920 között a mutató 123,8 százalékkal nőtt. Ezt követően az 1970 és 1980 közötti stagnálást kivéve folyamatosan csökkent, 1930 és 2001 között 62,2 százalékra. (Lásd az 1. ábrát). A koncentráció mértéke és a koncentrációs hányados esetenként egymással ellentétesen (1891–1900, 1920–1930, 1980–2001 között), máskor azonos irányba változott. (Lásd az 1. és 2. ábrát.) Az ellensúlyt a nőket átlag alatti arányal foglalkoztató ágazatokra jellemző koncentrációs hányados változása képezi. A koncentráció mértéke 1990-ig átmeneti emelkedéseket követően csökkent (71,5 százalékra). Ez a tendencia ellentmond a nemzetközi szakirodalom azon megállításának, mely szerint a szegregáció mértéke hosszabb távon nem vagy alig változik,²²

²¹ Hasonló következtetésre jut Lewis az 1891 és 1981 közötti időszakra az ID alapján végzett vizsgálataiban (Lewis [1981] 732. old.).

²² Anker az 1980 és 1990 közötti időszak vizsgálata alapján vonja le azt a következtetést, hogy a foglalkozási szegregáció mértéke hosszabb távon az országok többségében stagnált, vagy némileg csökkent (Anker [1998] 47–49. old.). Kreimer ([2004] 224. old.) számításai szerint Ausztriában a foglalkozási szegregáció mértéke az elmúlt 20 évben alig változott.

ami logikai alapon is könnyen cáfolható. A nők foglalkoztatásuk bővülésével a foglalkozások/ágazatok egyre szélesebb körében nyernek teret, koncentrációjuknak tehát csökkenni kell.

1. ábra. A koncentrációs hányados alakulása az átlag feletti nőarányal rendelkező ágazatokban 1891 és 2001 között



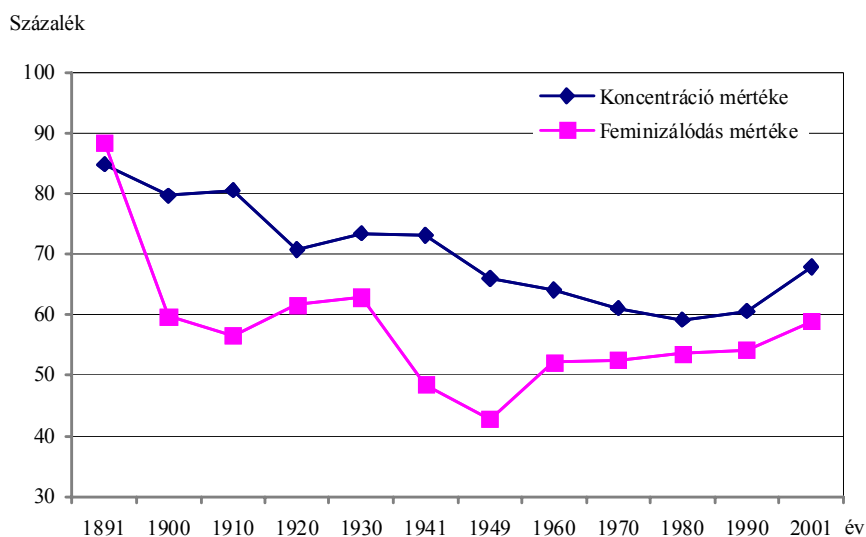
Forrás: Saját számítás a népszámlálási adatok alapján.

A feminizálódás mértékének változása a koncentráció mértékének alakulásánál egyenletlenebb. A vizsgált végpontok között lényegesen nagyobb mértékben esett (66,6 százalékra), mint a koncentráció mértéke (80,1 százalékra). Ezt a feminizálódás kezdeti magas értéke magyarázza: amikor a foglalkoztatott nők többségét a teljesen „elnőiesedett” házi cselédek adták. Amennyiben eltekintünk ezen kiugró kezdeti értéktől, a feminizálódás mértéke 1900 és 2001 között alig változott, némileg csökkent (98,5%). A nemzetközi elemzések hasonló következtetésre jutnak a szegregáció alakulása tekintetében, ami elemzésben koncentrációként jelenik meg, és a feminizálódástól eltérő tendenciát mutat. Az adatok igazolják a koncentráció és a feminizálódás különválasztásának szükségességét. A feminizálódás mértéke az egyes periódusokban hullámzik, ez magyarázza, hogy rövidebb távra eltérő következtetések fogalmazhatók meg. Az 1910 és 1930 közötti emelkedést követően csökkent a mutató értéke, majd 1949 és 2001 között ismét folyamatosan emelkedett: kezdetben a könnyűipari ágazatok elnőiesedése miatt, majd a szolgáltató szféra előretörése következtében. (Lásd a 2. ábrát.)

A koncentráció és a feminizálódás hosszú távon érvényes tendenciája az egyes gazdaságtörténeli korszakokban összetett és egymásnak gyakran ellentmondó moz-

zanatokból építkezik. Ellentétesen mozgott a koncentráció és a feminizálódás mértéke 1900 és 1920 között, valamint 1960 és 1980 között, a többi korszakban együtt változott. Figyelemre méltó, hogy a rendszerváltozást követő évtizedben mind a koncentráció, mind a feminizálódás mértéke emelkedett (lásd a 2. ábrát), főként az átlagot meghaladó női aránnyal rendelkező, elnőiesedett szolgáltató szféra bővülése miatt (lásd a 3. ábrát).

2. ábra. A női koncentráció és a feminizálódás mértékének alakulása 1891 és 2001 között az ágazati foglalkoztatás alapján

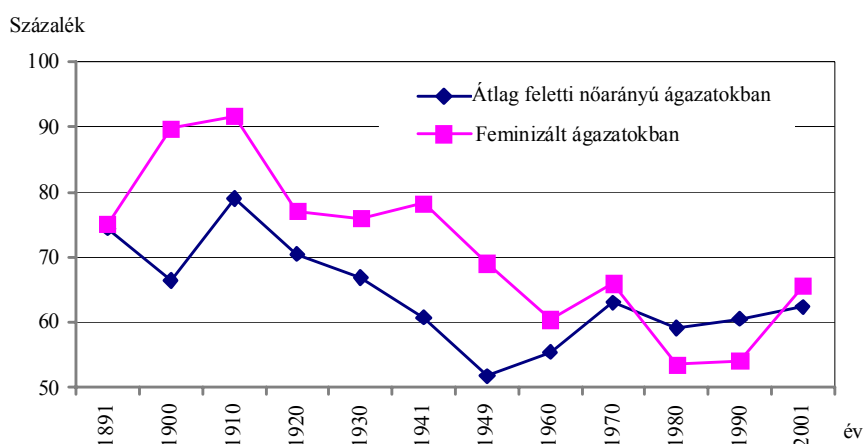


Forrás: Saját számítás népszámlálási adatok alapján.

Az egyes ágazatok elnőiesedésének mértéke különböző, tendenciája sem egységes a vizsgált időszakban. A leginkább elnőiesedett foglalkozás az iparosítás kezdeti évtizedeiben a cselédmunka, ezt követi a ruházati ipar, az egészségügy, az oktatás-kultúra. A feminizálódás mechanizmusának működése nyomán a nőket nagyobb arányban foglalkoztató ágazatok a nők egyre nagyobb tömegét vonzzák, és egyre inkább taszítják a férfi munkaerőt. Az egyenletes megoszlástól való eltérés (ágazati koncentrációs hányados) tendenciája is különbözik ágazatonként. Határozottan csak a papír-, a textil- és az egyéb ipari ágazatokban csökkent, mivel ezekben az ágazatokban a nők arányának emelkedése mérséklődött vagy egyenest zuhant, miközben az ipar egészében emelkedett. A többi ágazatban az eltérés mértéke hullámzott, és csak 1980 és 2001 között csökkent határozottan az ágazatok többségében. 1949 és 2001 között a feminizálódás mértékének (lásd a 2. ábrát) emelkedésével párhuzamo-

san a nők aránya a feminizált ágazatok egészén belül lényegesen csökkent 1949 és 1960, valamint 1970 és 1980 között; a többi periódusban nőtt (lásd a 3. ábrát). Az eltérő tendenciát az magyarázza, hogy a nők átlagos aránya nemzetgazdasági szinten a feminizált ágazatokra jellemző arányoktól eltérő ütemben változott.

3. ábra. Nők arányának alakulása az átlag feletti nőarányal rendelkező és a feminizált ágazatokban 1891 és 2001 között



Forrás: Saját számítás népszámlálási adatok alapján.

Az ágazatok/foglalkozások elnőiesedése fokozatosan bontakozott ki. 1891-ben a házcselédek és a „külön megjelölés nélküli” napszámosok többsége nő volt; 1920-ig csak e két foglalkozás minősült tipikusan női foglalkozásnak. 1920-ban vált a nőket nagyobb arányban (50 százalékot meghaladó) foglalkoztató ágazattá a ruházati ipar és az egészségügy, 1930-ban a papíripar és a textilipar, 1949-ben az oktatás és kultúra, 1960-ban a kereskedelem és vendéglátás, 1970-ben a nyomdaipar, a személyi és lakásszolgáltatás, a bőr-, szőrme- és cipőipar. 1990 és 2001 között újabb elnőiesedés az aggregátság ezen szintjén nem következett be. A nők aránya az átlag feletti és a feminizált ágazatokban általában együtt mozogott. (Lásd 3. ábrát.) Három korszak volt ez alól kivétel, az 1891 és 1900, valamint 1930 és 1941 közötti évtizedekben csökkent a nők aránya a feminizált ágazatokban, miközben emelkedett az átlag feletti nőarányú ágazatokban, a nők a később elnőiesedő ágazatokba hatoltak be nagyobb arányban. 1949 és 1960 között a nők tömeges foglalkoztatásának korszakában az ágazatok feminizálódása fokozódott, és elsősorban a már elnőiesedett ágazatokban nyertek teret.

Ezekből az adatokból nem olvasható ki, de más vizsgálataim a rendszerváltozást követő új jelenségre hívják fel a figyelmet, amit majd csak a legújabb népszámlálási

adatok közzétételét követően lehet a jelen adatokkal összevetni. A foglalkozások elnöiesedésének folyamata a rendszerváltásig visszafordíthatatlan tendenciaként hatott, mivel a férfiak visszaáramlására a feminizált ágazatokba nem kínált példát a foglalkoztatás addigi története. *Tienari* ([1999] 15. old.) vizsgálata is megerősíti, hogy a bürokratikus hierarchiákban a nemek szerinti szegregáció nagyon merev folyamat, és még erőteljes szerkezetátalakulás esetén sem következik be. Ebből a szempontból is egyedülálló folyamatok tanúi lehetünk az átalakuló közép- és kelet-európai országokban. A rendszerváltozást követően a piacgazdaság kiépülésével, a piaci mechanizmusok térnyerésével a korábbiakban elnöiesedett foglalkozások, szakmák (pénzügyek, számvitel) iránt keletkezett nagy munkaerő-kereslet és a kedvező kereseti feltételek nyomán ezek felértékelődtek. A kedvezőbb kereseti viszonyok, a foglalkozások javuló presztízse megmozdította a mobil munkaerőt (a férfit), s megkezdődött visszaáramlásuk ezekbe a foglalkozásokba, amire a legjobb példát a pénzügyi szféra kínálja. A férfiak beáramlásával a foglalkozás kereseti és presztízsfeltételei javultak, a nők belépése a korábbiaknál mérsékeltebbé vált.

4. Munkaerő-piaci mechanizmusok és a beavatkozás lehetséges tere

Miközben a munkaerőpiac nemek szerinti szegregációja az Európai Unió foglalkoztatás- és nőpolitikájának középpontjában áll, sok félreértés nehezíti a tisztánlátást. Zavar mutatkozik a szegregáció mérésére használt mutatók- és a belőlük levont következtetések terén. Kérdések sora merül fel. Vajon a foglalkozási elkülönülés jelent-e problémát, vagy az azt társadalmi hátránnyá formáló (munkaerő-piaci) mechanizmusok? Milyen gazdasági és társadalmi erők működnek közre és termelik újra a nemek szerinti munkaerő-piaci elkülönülést? Milyen tér nyílik a beavatkozás számára, és hogyan terelhetők a foglalkoztatottak a „kívánatos irányba”?

A női foglalkoztatás történetének és jelenének valósághű bemutatása a koncentráció és a feminizálódás jelenségének különválasztását igényli. A nők bővülő foglalkoztatását hosszabb távon két, egymásnak ellentmondó tendencia kíséri. Egyfelől a nők a foglalkozások bővülő körét veszik birtokba, egyre több, korábban férfiaknak fenntartott munkakörbe hatolnak be, aminek nyomán a koncentráció mértéke enyhül. Ezáltal csökken a férfi-domináns foglalkozások „elférfiasodásának” mértéke, még nehezebben kezelhető terminológiával a „maszkulinizáltság” foka. Másfelől a nők tömeges beáramlása nyomán egyre több foglalkozás válik nőket nagyobb mértékben tömörítő foglalkozássá, a feminizálódás egyre több munkakört/foglalkozást kerít hatálmába. Mindkét tendencia a női foglalkoztatás természetes velejárója, a

feminizálódás mértéke végül is attól függően alakul, hogy mikor, melyik jelenség válik uralkodóvá a női foglalkoztatás alakulásában.

A nemek szerinti foglalkozási elkülönülés a munkaerőpiac természetes jelensége, mivel a nők és a férfiak (többsége) biológiai-társadalmi okokból eltérő kompetenciákkal rendelkezik. Tévútra visz az a gondolat, miszerint a foglalkozási/ágazati szegregáció a probléma. Leragadva a téves problémafelvetésnél, nem vizsgálják a foglalkozások/ágazatok nemek szerinti elkülönülését létrehozó munkaerő-piaci mechanizmusokat, amelyek nyomán az elkülönülés a nőket szükségszerűen hátrányos helyzetbe hozza. A nőket nagyobb arányban foglalkoztató ágazatok/foglalkozások ugyanis átlagnál kedvezőtlenebb bér- és kereseti viszonyokat kínálnak, presztízsiük gyenge, ezért nem vonzzák a férfi munkaerőt, így azok kilépnek e foglalkozásból/ágazatból, átengedik a terepet a nőknek. Ez fordítva is igaz: ott és akkor kezdődik el egy pálya elnőiesedése, azok a foglalkozások nyílnak meg a nők tömeges beáramlása előtt, ahol, és amikor egymással összefüggő technikai, gazdasági, társadalmi változások hatására a pálya leértékelődik, társadalmi presztízse csökken.

A nemek szerinti szegregáltság a munkaerő-piaci egyensúly követelménye. A nők munkaerő-piaci egyensúlyteremtő funkciója ugyanis nem merül ki abban a folyamatban, hogy a női munkaerő-kínálat a mindenkori munkaerő-kereslethez igazodik, mint az a szakirodalmi leírásokban szerepel. Lényegesen fontosabb szerepet játszanak a munkaerő-struktúra átalakulásában. A foglalkoztatási szerkezet változását a munkaerő-piaci mechanizmusok közvetítik; ebben a folyamatban a munkahelyi struktúra átalakulása vezényli a rendszert. A munkahelyi struktúra átrendeződését követő és közvetítő foglalkozási presztízsrangsor változása, és az ezzel összefüggő mobilitás az ismertetett elnőiesedés folyamatában összegződik. Nem elhatározás (direktíva) kérdése tehát a szegregáció csökkentése, a foglalkozási/ágazati szegregációt a munkaerő-piaci mechanizmusok közvetítik és termelik újra, a beavatkozás csak ezeken keresztül érvényesíthető eredményesen. Kérdés azonban, hogy milyen határok között és milyen módszerekkel terelhetők a munkaerő-piaci folyamatok, anélkül, hogy a beavatkozás az egyensúly és a hatékonyság rovására menne.

Irodalom

- ANKER, R. [1998]: *Gender and Jobs. Sex Segregation of Occupations in the World*. International Labour Office. Geneva.
- ANKER, R. – HEIN, C. [1985]: Why Third World Urban Employers Usually Prefer Men. *International Labour Review*. 124. évf. 1. sz. 73–90. old.
- ANKER, R. – HEIN, C. [1986]: *Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World*. Macmillan. London.
- ANKER, R. – MELKAS, H. [1998]: *Gender Equality and Occupational Segregation in Nordic Labour Markets*. International Labour Office. Geneva.

- BIELBY, W. T. – BARON, J. N. [1986]: Sex Segregation Within Occupations: A Critical Evaluation. *American Economic Review*. 76. évf. 2. sz. 43–47. old.
- BLACKBURN, R. M. – JARMAN, J. – SILTANEN, J. [1993]: The Analysis of Occupational Gender Segregation Over Time and Place: Considerations of Measurement and Some New Evidence. *Work, Employment & Society*. 7. évf. 3. sz. 335–362. old.
- BLACKWELL, L. [2001]: Occupational Sex Segregation and Part-time Work in Modern Britain. *Gender, Work & Organization*. 8. évf. 2. sz. 146–163. old.
- CHARLES, M. [1992]: Cross-National Variation in Occupational Sex Segregation. *American Sociological Review*. 57. évf. 4. sz. 483–502. old.
- DUNCAN, D. – DUNCAN, B. [1955]: A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review*. 20. sz. 210–217. old.
- HAKIM, C. [1993]: Segregated and Integrated Occupations: A New Approach to Analysing Social Change. *European Sociological Review*. 9. évf. 3. sz. 289–314. old.
- HOLLAND, J. I. [1973]: *Making Vocational Choices – A Theory of Careers*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs. New Jersey.
- JACOBS, J. A. [1989]: Long-Term Trends in Occupational Segregation by Sex. *American Journal of Sociology*. 95. évf. 1. sz. 160–173. old.
- KARMEL, T. – MACLACHLAN, M. [1988]: Occupational Sex Segregation – Increasing or Decreasing? *Economic Record*. 64. évf. 186. sz. 187–195. old.
- KING, M. [1992]: Occupational Segregation by Race and Sex, 1940–1988. *Monthly Labour Review*. 115. évf. 4. sz. 30–37. old.
- KOLEHMAINEN, S. [1992]: *Occupational Gender Segregation in the Finish Labour Market-Change in Employment or in Segregation: First European Conference of Sociology*. University of Vienna. Vienna.
- KREIMER, M. [2004]: Labour Market Segregation and the Gender-Based Division of Labour. *European Journal of Women's Studies*. 11. évf. 2. sz. 223–246. old.
- LEWIS, D. E. [1985]: The Sources of Changes in the Occupational Segregation of Australian Women. *Economic Record*. 61. évf. 175. sz. 719–736. old.
- OECD (ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [1980]: *Women in Employment*. Paris.
- PETERSEN, T. – MORGAN, L. A. [1995]: Separate and Unequal: Occupation Establishment Sex Segregation and Gender Wage Gap. *American Journal of Sociology*. 101. évf. 2. sz. 329–365. old.
- RUBERY, J. – FAGAN, C. [1993]: *Occupational Segregation of Women and Men in the European Community*. Social Europe Supplement 3. European Commission. Luxembourg.
- RUBERY, J. – FAGAN, C. [1995]: Gender Segregation in Societal Context. *Work, Employment & Society*. 9. évf. 2. sz. 213–240. old.
- SILTANEN, J. – JARMAN, J. – BLACKBURN, R. N. [1995]: *Gender Inequality in the Labour Market. Occupational Concentration and Segregation*. International Labour Office. Geneva.
- STANDING, G. [1989]: *Global Feminisation Through Flexible Labour. Labour Market Analysis and Employment Planning*. Working Paper. No. 31. International Labour Office.
- TIENARI, J. [1999]: The First Wave Washed up on Shore: Reform, Feminization and Gender Resegregation. *Gender, Work & Organization*. 6. évf. 1. sz. 1–19. old.

Summary

Gender segregation of the labour market is an important characteristic of the employment of women and men. In order to improve the social position of women, the European Union pays special attention to the reduction of segregation. Understanding and measurement of this phenomenon, better knowledge of its mechanisms are important prerequisites for effective intervention. The study offers a critical summary of the indicators used in the literature, introduces some indices suitable for measurement, and based on these latter ones, provides an analysis on the Hungarian long-run tendencies. It points out that as regards the women's social position, not labour market segregation but those mechanisms cause problem, which turn the characteristics of their employment into social disadvantages.